

תפיסה ברמב"ם

א. בניגוד לשיטה המרכזית בראשונים שהכהן אינו יכול לתפוס, הרמב"ם פוסק ש'תקפו כהן אין מוציאין מידו' (בכורות ה, ג):

כל בכור שהוא ספק דינו שירעה עד שיפול בו מום ויאכל לבעליו, ואם תפשו הכהן אין מוציאין אותו מידו ואוכל אותו במומו.

רבותינו הראשונים הבינו כאמור שמסקנת הסוגיה הפוכה. זוהי אמנם דעת רב המנונא, אך רבה חלק עליו ורב חנניה הוכיח כדעתו מברייתא (ב"מ ו):

אמר ליה רב המנונא: מתניתין היא: ספק בכורות, אחד בכור אדם ואחד בכור בהמה, בין שהורים בין טמאים - המוציא מחבירו עליו הראיה... והא הכא, דאמר: תקפו כהן - אין מוציאין אותו מידו, דקתני: המוציא מחבירו עליו הראיה... אמר ליה רבה... לעולם אימא לך תקפו כהן מוציאין אותו מידו... אמר ליה רב חנניה לרבה: תניא דמסייע לך, הספיקות נכנסין לדיר להתעשר. ואי סלקא דעתך תקפו כהן אין מוציאין אותו מידו, אמאי נכנסין לדיר (אם הכהן יכול לתפוס, איך הישראל יכול לעשר)? נמצא זה פוטר ממונו בממונו של כהן!

חשוב היטב: מהו הסיוע שמביא רב חנניה לעמדת רבה? מדוע וכיצד יכולתו של הישראל לעשר מוכיחה שהכהן אינו יכול לתפוס?

נלמד את פירושו של ר' אלחנן וסרמן לטענת רב חנניה (קובץ הערות סימן עא):

וביאור הסוגיא שם, דמספקא להו בגמ' בדינא דהממע"ה, אם הוא דין ודאי או אינו אלא ספק, דכיון דלא ידעינן של מי הוא, אין כח לבי"ד לעשות שום מעשה בזה, וממילא נשאר אצל המוחזק, דאין אנו יכולין להוציא ממנו, וממילא אם תפס השני, ג"כ אין להוציא ממנו, מהאי טעמא גופא דאין לעשות מעשה מספק, והוי דינא דכל דאלים גבר, וא"כ גם בשעה שהוא אצל הראשון אינו אלא ספק שלו ולא ודאי שלו, ואם קידש אשה בממון זה אינה אלא ספק מקודשת. או דילמא דדינא דהממע"ה הוא דין ודאי ולא ספק, דכמו דבאיסורין אזלינן בתר חזקה והוי דין ודאי ולא ספק, ה"נ בממון אזלינן בתר חזקת ממון, והוא ג"כ דין ודאי, דספק ממון נשאר אצל המוחזק בתורת ודאי, ואם קידש אשה בממון זה הוי ודאי קידושין, ומשום הכי אי תפס איך מפקינן מיניה.

וזהו דפריך, אי אמרת תקפו כהן אין מוציאין מידו, משום דדין מוחזק אינו דין ודאי אלא משום דמספק א"א לעשות מעשה ולהוציא ממנו, א"כ גם בשעה שהוא אצלו

(אצל הישראל, לפני תפיסת הכהן) אינו אלא ספק שלו, ואיך יכול לפטור ודאי חיוב מעשר בספק שלו, אלא על כרחך דתקפו כהן מוציאין מידו, משום דדין מוחזק הוא דין ודאי ולא מטעמא דכל דאלים גבר, ומשו"ה הוי ודאי שלו לכל הדינים, ויכול לצאת באתרוג כזה ביום ראשון, וכן יכול לפטור בזה ודאי חיוב מעשר שלו.

הסבר את הדברים: מהן שתי ההבנות העקרוניות שבהן תלויה השאלה האם תפיסה מועילה? כיצד היכולת לעשר מוכיחה כהבנה שלא מאפשרת לתפוס?

ר' אלחנן מציג שתי תפיסות עקרוניות של משמעות דין המוציא מחברו עליו הראיה: הראשונה, כאשר בית הדין פוסק כך הוא לא מכריע בצורה פעילה את הדיון, אלא משאיר את המצב כפי שהוא. זו יותר הסתלקות¹ מאשר פסיקה ממשית. השנייה, פסיקת המוציא מחברו עליו הראיה היא הכרעה ודאית של הדיון², פסיקה שהממון שייך למוחזק.

האפשרויות השונות משליכות על השאלה אם הממון שנשאר אצל המוחזק מוגדר כספק שלו או כודאי שלו, וכן על השאלה אם התובע יכול לתפוס. לפי האפשרות הראשונה, הממע"ה כהסתלקות, הממון אינו שייך למוחזק בוודאות. אם הוא יקדש בו אישה הקידושין יהיו מסופקים, והוא לא יוכל לצאת בו ידי חובת מעשרות. כמו כן, לפי אפשרות זו התובע יכול לתפוס: בית הדין הרי לא פסק שהממון שייך למוחזק, אלא רק נמנע מהתערבות. לפי האפשרות השנייה הממון שייך למוחזק בוודאות. אם הוא יקדש בו אישה הקידושין יהיו ודאיים, והוא יכול לצאת בו ידי חובת מעשרות. לפי אפשרות זו התובע לא יכול לתפוס: הממון הרי שייך למוחזק בוודאות. כעת, נוכל להבין טוב יותר את טענת רב חנניה: מכך שהישראלי יכול לעשר עולה כי הממון שייך לו בוודאות, ומכאן שעלינו להבין את הממע"ה כהכרעה ודאית שהממון של המוחזק, האפשרות לפיה אי אפשר לתפוס.

ב. כיצד אפוא פסק הרמב"ם שתקפו כהן אין מוציאין מידו? נלמד את תשובתו של **הכסף משנה** (בכורות ב, ו):

וסייעתא דרב חנניא לאו סייעתא כולי האי דכיון דברשות ישראל הוא והמע"ה אף על גב דאם תקפו כהן אין מוציאין מידו לא נפיק מידי ממונו של ישראל ושפיר יכול לפטור עצמו בו.

1. כביכול בית הדין אומר לתובע: אתה רוצה שנתערב? תביא ראיה ממשית, וכל עוד שלא הבאת ראיה, אנחנו לא מתערבים לטובתך וממילא הממון נשאר אצל המוחזק בו.
2. ר' אלחנן מבין שהוודאות נובעת מהשוואת חזקת הממון לחזקה דמעיקרא שנאמרה באיסורים: כשם שבאיסורים מעמידים את הדבר על חזקתו הראשונה, והחזקה מכריעה את הספק, כך גם בממונות יש חזקת ממון שמכריעה את הספק.

 מהי תשובתו של הכסף משנה?

הברייתא מלמדת אמנם שהמוחזק יכול להשתמש בממון המסופק ולכן הוא יכול לצאת בו ידי חובת מעשרות, אך אין ללמוד מכך בהכרח שהתובע לא יכול לתפוס. רב חנניה סבור אמנם שהשאלות תלויות זו בזו, אך הרמב"ם אינו פוסק כמותו ולדעתו אלו שאלות נפרדות. בית הדין הרי אינו יודע עם מי האמת. הוא פסק הממע"ה וממילא המוחזק משתמש בממון כדרך שהוא משתמש בשאר ממון, אך הספק מי צודק עדיין קיים, ולכן הצד השני יכול לתפוס.

יתכן שהמחלוקת בין הכסף משנה לר' אלחנן וסרמנ³ היא בהבנת המושג בעלות ודאית, ואולי בכלל במושג בעלות: מוסכם שכדי שאדם יוכל לעשר את הממון או לקדש בו אישה הוא צריך להיות בבעלותו הוודאית. השאלה היא אם בעלות שכזו חייבת להיווצר על ידי הכרעה ודאית שהממון שלו, פסיקה שמבטלת את הספק, כך להבנת ר' אלחנן⁴, או שדי ביכולת שימוש על פי דין כדי שהחפץ יהיה בבעלותו הוודאית. כך הבין הכסף משנה, ולכן אדם יכול לעשר בממון או לקדש בו אישה בעקבות פסיקת הממע"ה גם אם פסיקה זו לא ביטלה את הספק – היא בכל זאת נתנה לאדם יכולת שימוש בחפץ. יכולת שימוש על פי דין היא היא הגדרת הבעלות, וממילא בעלותו ודאית ומלאה גם אם הדין המשפטי עדיין פתוח ונתון בספק, דבר שמאפשר תפיסה⁵.

ג. הרשב"א צעד בדרך אחרת, וכהקדמה לדבריו נלמד את דיונה של הגמ' בברייתא (שם): אמר ליה רב אחא מדפתי לרבינא: מאי ספיקות (באיזה מקרה עוסקת הברייתא שמאפשרת לעשר את הספקות)? אלימא ספק בכורות, (העשירי) יהיה קדש אמר רחמנא, ולא שכבר קדוש (וספק בכור אסור הרי בגיזה ובעבודה מספק שמא בכור הוא, כך שיש בו צד קדושה ואי אפשר לעשר אותו). אלא (הברייתא עוסקת ב) ספק פדיון פטר חמור⁶.

 באיזה מקרה עוסקת הברייתא, 'הספקות נכנסין לדיר להתעשר', לפי דברי רבינא? מדוע אין לפרש שהברייתא עוסקת בספק בכור רגיל?

ספק בכור אסור בגיזה ועבודה וממילא אי אפשר לעשר אותו: אפשר לעשר דברים שהם חולין ויהיו קדושים לאחר המעשר, ולא דברים שכבר כעת קדושים במקצת. לכן, מוכרחים לפרש

3. כלומר, הדרך שבה הוא הסביר את הראיה של רב חנניה.
4. ולכן היכולת של המוחזק לעשר בממון – יכולת המלמדת על בעלותו הוודאית – מלמדת על אי היכולת של הצד השני לתפוס.
5. ולכן היכולת של המוחזק לעשר ולקדש והיכולת של התובע לתפוס אינן סותרות זו את זו.
6. אילו היה מדובר על ודאי פטר חמור היה הישראל הפודה צריך לתת את שה הפדיון לכהן. אך הואיל ומדובר בספק פטר חמור, הוא משאיר את השה ברשותו: המוציא מחברו עליו הראיה ואולי פטר החמור לא היה קדוש והשה לא נחשב כפדיון פטר חמור.

שהברייתא עוסקת בספק פדיון פטר חמור: השה נשאר בחזקת הישראל הפודה, והוא יכול לעשר בו.

נשוב אפוא לשאלה: כיצד הרמב"ם מכריע שתפיסת הכהן מועילה? הרי רב חנניה הוכיח מהברייתא שהכהן אינו יכול לתפוס? **הרשב"א** עונה שהברייתא עוסקת כאמור בספק פדיון פטר חמור בלבד, ובספק שכזה גם הרמב"ם מודה שהכהן אינו יכול לתפוס. מדוע? מה ההבדל בין ספק בכור לספק פדיון פטר חמור? נלמד את הסברו (שו"ת הרשב"א חלק א סימן שיא):

ואף על גב דמסתייעא רב חנינא מברייתא הספקות, אמר לך רב המנונא דלא דמי דשאני בכור דקדושה הבאה מאליה היא. דאף על גב דצריך להקדישו למצוה מכל מקום אי לא אקדשיה קדוש. והלכך הא ספק בכור ספק גמור הוא ולא איתחזק ביה ישראל יותר מכהן ולא כהן יותר מישראל (ולכן הכהן יכול לתפוס)... אבל הספקות (ספק פדיון פטר חמור, שהרי למסקנת רבינא הברייתא עסקה בספק פדיון פטר חמור) ישראל איתחזק בהו לגמרי... ושה ודאי הא איתחזק ביד בעלים... והילכך דינא הוא דאפילו תקפו כהן מוציאין אותו מידו (בספק פדיון פטר חמור, המקרה שעליו דיברה הברייתא)... והילכך קיימא לן כרב המנונא כדאמרן. כן נראה לי לישב הדבר לפי פסק הרב ז"ל. והשם יתברך יראנו נפלאות מתורתו.

באיזה מצב תפיסה מועילה לפי הבנת הרשב"א ברמב"ם ובאיזה לא? כיצד הוא מתרץ את הקושיה על הרמב"ם מהברייתא?

לדבריו, גם הרמב"ם מודה שתפיסה אינה מועילה אם החפץ היה בבעלותו הוודאית של המוחזק לפני לידת הספק. זה המצב בספק פדיון פטר חמור, שהרי השה היה שייך לישראל בוודאות לפני ספק הפדיון, ובו עוסקת הרי הברייתא. הרמב"ם פסק שהכהן יכול לתפוס רק בספק בכור, ספק מהרגע הראשון, ולכן אין עליו קושיה מהברייתא שנאמרה בספק פדיון פטר חמור.

התבונן היטב בדברי הרשב"א ונסה להסבירם.

מקובל להסביר שלפי הבנת הרשב"א ברמב"ם רק חזקת מרא קמא⁷ מונעת תפיסה, ולכן תפיסה מועילה בספק בכור – הספק נולד מהרגע הראשון ואין לישראל חזקת מרא קמא. מדוע רק חזקת מרא קמא מונעת תפיסה? כיצד היא עושה זאת? נלמד את הסברו של ר' ברוך דב פוברסקי (שיעורי הגרב"ד ב"מ עמ' קנ-קנא):

7. חזקת מרא קמא היא הבעלות הוודאית האחרונה, לפני לידת הספק.

אמנם אכתי צריך בירור בדברי הרשב"א שחילק דהיכא דאיכא חזקת מרי קמא כמו בפדיון פטר חמור מודה הרמב"ם דלא מהני תפיסה, וצריך בירור בטעם הדבר למה עדיף מרי קמא ממוחזק. ונראה לבאר דהנה ידוע מה שחקר הקונטרס הספיקות כלל א' אות ה' בגדר דין חזקת מר"ק אם הוא בגדר חזקה קמא, וכדיני חזקה דאיסורים דנקטינן דלא נשתנה החפץ מכמות שהיה, וכמו כן נקטינן דלא נשתנה הבעלות מכמות שהיה או שהוא בגדר מוחזק והממע"ה דכיון דעד השתא היה הוא הבעלים והספק הוא אם יצא מרשותו חשיב הוא כמוחזק בו, והיכא דליכא מוחזק ממש אזלינן בתר חזקת מר"ק וחשיב הוא המוחזק ואין מוציאין ממנו אלא בראיה... אכן לקושטא דמילתא נראה דבאמת תרוויהו איתנהו בזה ואף דאמרינן דהוא בגדר מוחזק מכל מקום חזקה קמא נמי איכא דלא גרע מאיסורים דאזלינן בתר חזקה קמייתא, והכא נמי כיון שהוא היה הבעלים קודם לידת הספק נקטינן שלא נשתנה הבעלות ככל חזקה דמעיקרא...

והנה נראה חילוק גדול לפי הנך צדדים ביסוד דין חזקת מר"ק, דהנה אי הוי מדין מוחזק והממע"ה הרי נראה בפשוטו דאין זה בתורת הכרעה על העובדא והספק, אלא שזהו משפט הממון שהמוחזק זוכה בספיקות של ממון כל זמן שהממון הוא מוטל בספק ודין ההכרעה הוא על דין הממון ולא על הספק, אכן אי הוי מדין חזקה קמא ככל חזקה של איסורים הרי הוי זה בתורת הכרעה על עצם הספק וחשוב כאילו נתברר הספק מכח דין החזקה דזהו דין חזקה דמעיקרא, והכא נמי נאמר בדין חזקת מר"ק דהוי הכרעה על הספק וחשיב כאילו שנתברר לנו דשל הראשון הוא.

ולפי זה נראה לבאר דברי הרשב"א היטב דכל מה דפסק הרמב"ם דמהני תפיסה היינו רק מדין מוחזק גרידא, דכיון דאין לנו הכרעה על הספק דדין מוחזק אינו מכריע את עצם הספק ורק שזהו משפט הממון דהמוחזק זוכה בממון המוטל בספק א"כ עדיין י"ל דכשתפס משתנה הדין (שהרי עכשיו הוא המוחזק, והספק לא הוכרע) אבל היכא דהראשון הוא מרא קמא וחזקת מר"ק מהני מדין חזקה קמא דאיסורים וחזקה זו הרי מכרעת את עצם הספק ומעתה כדין ודאי הוא ולכן הוא דשוב לא שייך ענין תפיסה כלל כיון שכבר הוכרע הספק ולא דמי למוחזק וכמו שנתבאר.

הסבר את הדברים: כיצד חזקת מרא קמא מונעת את התפיסה?

חזקת מרא קמא היא חלק מעולם החזקה – כשם שבאיסורים מעמידים את הדבר על חזקתו ומכריעים את הספק, כך בממונות מעמידים את הדבר על חזקתו, על הבעלות הוודאית האחרונה, ומבטלים את הספק. ומאחר שהספק התבטל והוכרע, אי אפשר עוד לתפוס. רק חזקת מרא קמא עושה זאת ולא עצם המוחזקות, ולכן אפשר לתפוס בספקות שאין בהם מרא קמא, כמו בספק בכור.

מהם הקשיים בדרך הזו? נסה לחשוב על דרך אחרת.

קושי אחד הוא עצם הזיהוי של המושג חזקת מרא קמא שנאמר בממונות עם חזקה קמייתא שנאמרה באיסורים – פשוט יותר שאלו תחומים שונים, ובממונות הדין הוא המוציא מחברו עליו הראיה, וחזקת מרא קמא היא חלק מדין זה⁸. קושי נוסף הוא לשון הרשב"א שלא מזכירה את הדברים.

ננסה אפוא להציע גוון מעט שונה: כשהממון היה בבעלותו הודאית של המוחזק לפני לידת הספק, דין הממע"ה הוא אמירה ערכית – אין לפגוע בבעלות ללא ראייה! זה הצדק והיושר ההלכתיים, ואי אפשר לפעול נגדם בכוח הזרוע ולתפוס. אולם, כשהבעלות על הממון מוטלת בספק מהרגע הראשון, זכות המוחזק נמוכה יותר וההכרעה הערכית פחות שייכת. במצב שכזה, משמעות דין הממע"ה היא הסתלקות ואי מעורבות, וככזאת ניתן לפעול נגדו ולתפוס.

שאלות לסיכום והתבוננות:

1. רבה סבור שהכהן לא יכול לתפוס את הספק, ורב חנניה הביא לדבריו ראייה מהברייתא האומרת שהישראלי יכול לעשר את הספק. כיצד הסביר ר' אלחנן וסרמן את הראייה?

לדבריו, יכולתו של הישראלי לעשר מוכיחה שבעלותו בממון ודאית. הודאות היא תוצאה של דין הממע"ה שמעניק למוחזק בעלות ודאית, וממילא התובע אינו יכול לתפוס. אם דין הממע"ה היה רק אי מעורבות של בית הדין, הבעלות לא היתה ודאית ואכן היה אפשר לתפוס.

2. הרמב"ם פוסק שהכהן יכול לתפוס. זאת למרות שהוא פוסק להלכה את הברייתא שממנה למד רב חנניה שהכהן לא יכול לתפוס. כיצד הדבר יתכן? הצג שתי עמדות.

כסף משנה – הרמב"ם סובר שהדברים אינם סותרים: מצד אחד, הכהן יכול לתפוס משום שהספק עדיין קיים. ומצד שני, הישראלי יכול לעשר משום שבעלותו ודאית. איך אפשר לומר שהבעלות ודאית אם הספק קיים? משום שיש לו זכות שימוש בחפץ וזוהי הגדרת הבעלות – זכות שימוש על פי דין.

רשב"א – הרמב"ם מאפשר תפיסה רק כאשר בעלותו של המוחזק מסופקת מתחילתה, ולא היה שלב שבו בעלותו היתה ודאית. כך המצב בספק בכור שבו ניתן לתפוס. אולם, הברייתא שממנה

8. שגם כאשר הממון לא ברשותו הפיסית, הבעלים האחרון הודאי נחשב המוחזק אם הממון ברשות ניטרלית.

הוכיח רב חנניה שאי אפשר לתפוס עוסקת בספק פדיון פטר חמור⁹, ובו אי אפשר לתפוס משום שהשה היה בבעלותו הוודאית של הישראל לפני הספק.

ראינו שתי דרכי הבנה אפשריות בחילוקו של הרשב"א:

א. אי אפשר לתפוס כשיש למוחזק חזקת מרי קמא משום שהחזקה מכריעה את הספק ומבטלת אותו. היא יכולה לעשות זאת בשל היותה חלק מעולם החזקה שקיימת באיסורים.

ב. אם הממון היה בבעלותו הוודאית של המוחזק לפני לידת הספק, יש לו את הזכות שלא יפגעו בבעלותו ללא ראייה. דין הממע"ה במצבים אלו הוא הכרעה ערכית שלא לפגוע בזכויות הבעלות ללא ראייה, ולכן אי אפשר לפעול נגדו בכוח ולתפוס. אולם, אם הבעלות נתונה בספק מהרגע הראשון, אין למוחזק את זכויות הבעלות המלאות. משמעות דין הממע"ה במצבים אלו היא חוסר מעורבות של בית הדין, ולכן ניתן לתפוס.

9. כלומר, ספק פטר חמור שנפדה על שה – אילו היה מדובר על פטר חמור ודאי, הישראל היה צריך להביא את השה לכהן. אולם, מאחר שמדובר על ספק הוא יכול להשאיר אותו אצלו, שהרי אולי הפטר חמור היה פטור והפדיון לא חל.